

РОЗВИТОК КУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПОШИРЕННЯ ПАНДЕМІЇ COVID-19 ТА ВПРОВАДЖЕННЯ КАРАНТИННИХ ЗАХОДІВ: ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ, РИЗИКИ

О. Ю. Михайлова, к. політ. н.,
 головний консультант відділу розвитку політичної системи
 центру суспільних досліджень Національного інституту стратегічних
 досліджень

В аналітичній записці розглянуто вплив карантинних заходів 2020 р. на розвиток культурної сфери в Україні. Негативні тенденції, що зафіксовані, можуть мати довготривалі наслідки через ресурсне виснаження креативних індустрій та базової культурної інфраструктури, зменшення різноманіття на ринку культурних послуг, відпливу кадрів в інші сфери тощо. Також протягом 2020 р. намітилися позитивні тенденції, варті підтримки, в т. ч. після згортання карантину. Запропонований комплекс заходів економічного, нормативно-правового, інформаційного характеру задля мінімізації негативного впливу карантинних обмежень на розвиток культурної сфери.

Висновки та рекомендації

Очікуване приборкання пандемії та послаблення карантину має, певною мірою, посприяти подоланню проблем, що накопичилися протягом 2020 р. в Україні. Однак деякі з них матимуть довготривалі негативні наслідки, що можуть відбитися на динаміці культурного розвитку. Це, зокрема, ризики ресурсного виснаження підприємств креативних індустрій та базової культурної інфраструктури, зменшення різноманіття пропозиції культурних товарів та послуг, мінімізація культурних запитів громадян, переорієнтація на закордонні інтернет-ресурси, відплив кадрів культурної сфери в інші сфери та індустрії. Для подолання негативних тенденцій та підтримки перспективних зрушень у розвитку культурної сфери потрібні системні та стратегічно виважені заходи. Зокрема, пропонується:

Офісу Президента України:

- ініціювати розробку та прийняття Стратегії розвитку культурної сфери в Україні в умовах дії карантинних заходів та їхніх наслідків;
- налагодити консультативну співпрацю з громадськими організаціями, експертними спільнотами, творчими спілками та асоціаціями при розробці Стратегії розвитку культурної сфери в Україні в умовах дії карантинних заходів та їхніх наслідків.

Верховній Раді України, комітету Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики і Міністерству культури та інформаційної політики України за участі експертів:

- розробити і прийняти протягом 2021 р. законопроект про внесення змін до Закону України «Про культуру» щодо фінансової діяльності закладів культури, який в рамках реформи фінансування системи забезпечення населення культурними послугами був запланований на середину 2023 р.

Міністерству культури та інформаційної політики України за участі експертів:

- розробити та реалізувати програму державних замовлень накладів книжок, відеофіксації вистав та концертів для подальшої трансляції онлайн тощо;
- створити на сайті МКІП окремий портал з рекомендованими освітніми програмами та курсами для працівників сфери культури.

Обґрунтування

Вплив карантинних заходів в Україні на культурну сферу. Карантинні обмеження, запроваджені українською владою протягом 2020 р., ускладнили розвиток культурної сфери в країні, яка також чутливо реагувала на перекриття кордонів та зрушення соціально-економічного та психологічного характеру.

1. Обмеження проведення публічних заходів стали першими кроками уряду з протидії пандемії, і протягом 2020 р. вони неодноразово коригувалися. Така політика відчутно вдарила по креативних індустріях, позбавивши основного джерела доходів мережі кінотеатрів, концертні агенції, художні галереї, незалежні театральні та музичні колективи. Сукупні втрати бізнесу цієї сфери від недоотриманого доходу під кінець року перевищили 83 млрд грн (тобто 2 % ВВП). За цей час кінотеатри втратили близько 39 % відвідувачів, а креативні індустрії – близько 50 % доходу (по деяких напрямках відсоток був значно вищий). Карантин вихідного дня, запроваджений у листопаді 2020 р., також вдарив найсильніше по креативних індустріях: за 1 вікенд вони втрачали 324,16 млн грн. доходу, а самі лише кінотеатри – 17,13 млн грн. Чимало суб'єктів господарювання збанкрутували чи змінили профіль діяльності. Їхні працівники зазнали скорочень (в т. ч. приховано) або зменшення заробітної плати.

Протягом року було перенесено більше 1000 значних культурних подій – серед

них Національний фестиваль «Сорочинський ярмарок», музичні фестивалі Atlas Weekend, UPark та «Файне Місто», X Міжнародний фестиваль Книжковий Арсенал. Відтермінування на невизначений час (доки триватиме карантин) на практиці передбачало скасування події. Організатори деяких заходів (книжковий форум Book Forum Lviv, музичний фестиваль «Інтерсіті», кінофестивалі Docudays та Чілдрен Кінофест) спробували перевести їх в режим онлайн. Такий підхід виправдав себе лише частково.

2. Обмеження функціонування закладів культури. У березні 2020 р. в Україні було задіяно т. зв. локдаун – тимчасове закриття (з метою протидії пандемії) усіх закладів (крім сфери життєзабезпечення та критичної інфраструктури), в т. ч. бібліотек, музеїв, театрів, клубів, книгарень, закладів мистецької освіти. Протягом березня-травня певну активність із забезпечення населення культурними послугами ці заклади могли провадити лише онлайн. Пом'якшення (дозвіл провадити репетиції, обслуговувати громадян тощо) за дотримання певних умов, вводились поступово протягом травня-червня, і знов зазнали обмежень наприкінці року. Таким чином, протягом кількох місяців було радикально обмежено доступ до культурних послуг та творчої активності, який надавала громадянам держава та суб'єкти підприємницької діяльності.

3. Зміни у фінансуванні культурних інституцій та проєктів. Падіння доходів держбюджету внаслідок впровадження карантинних обмежень у березні-квітні 2020 р. зумовило потребу його секвестру. Фінансування культурної сфери було скорочено майже на 1 млрд грн (і ця сума була би більшою, якби не активна позиція працівників культури та активістів). У структуру видатків закладені були кошти на підтримку програм Українського культурного фонду (УКФ) та Українського інституту книги (УІК), виробництво серіалів патріотичного спрямування, розробку електронного ресурсу культурної спадщини тощо. Причому в рамках спеціальної програми УКФ (бюджет – 580 млн грн) розподілялись гранти з підтримки культурних інституцій, що зазнали збитків внаслідок карантинних обмежень. Втім, конкурсний характер програми не передбачав, що нею будуть охоплені всі зацікавлені структури. Вразливими виявились заклади базової культурної інфраструктури (бібліотеки, клуби тощо), фінансовані з місцевих бюджетів. За умов зменшення надходжень у першій половині 2020 р. в багатьох регіонах відбулось перенаправлення видатків розвитку культурної сфери на протидію пандемії. Щоб скоригувати ці тенденції, в серпні-грудні 2020 р. було ухвалено Концепцію реформи фінансування системи забезпечення населення культурними послугами та відповідний План заходів

4. Внаслідок карантинних обмежень вже навесні 2020 р. більш як третина родин в Україні відчули падіння рівня доходів. За відсутності чіткої перспективи зростання доходів та побоювання за власне здоров'я, поширеною стратегією населення стало зменшення витрат на культурні послуги та предмети культурного

вжитку.

5. Суспільна депресія була спричинена тривалим обмеженням комунікації, небезпекою захворіти, страхом за близьких, падінням доходів, відсутністю чіткої перспективи подолання пандемії. Поширення песимістичних настроїв та підвищення рівня тривожності, зафіксоване в Україні, ускладнили реалізацію креативного та культурно-мистецького потенціалу.

6. Перекриття багатьма країнами кордонів, як складова заходів з протидії пандемії, спричинило обмеження культурного обміну між Україною та світом.

Перспективні зрушення в культурній сфері протягом 2020 р. Карантинні обмеження спровокували деякі якісні зміни у сфері культури, які за певних умов можуть стати імпульсом до розвитку, зокрема й у тих напрямках, які досі не були у фокусі уваги культурної політики. До таких тенденцій, вартих підтримки в т. ч. після згортання карантину, слід віднести:

- збільшення частки онлайн-представництва культурної інфраструктури. Протягом карантину активніше запрацювали сайти та портали багатьох культурних інституцій, застосовувалися новітні технології доповненої реальності та краундфандингові можливості мережі. Зокрема, Одеський художній музей та Музей Ханенків транслювали відео про залаштункову роботу музейників, театри влаштовували онлайн читки вистав, галеристи працювали на платформах «Сіль-Соль», онлайн-галерея KyivGallery тощо. Продажі електронних книжок за час карантину навіть зросли. Наслідками такої «віртуалізації» культури стали більша доступність культурних надбань для української та закордонної аудиторії. Іншим наслідком стала поява низки нових динамічних проєктів, творчих та освітніх ініціатив, зорієнтованих саме на інтернет-аудиторію;

- підвищення кваліфікації стало для багатьох закладів культури та творчих колективів конструктивним способом використати робочий час протягом дії карантинних обмежень. Для цього прислужилися освітні та професійно орієнтовані ресурси онлайн, у т. ч. евентуально створені. Таку практику варто підтримати й надалі. Доцільне створення порталу на сайті МКІП з рекомендованими освітніми програмами та курсами.

Очікувані негативні наслідки карантинних заходів 2020 р. Приборкання пандемії та скасування у майбутньому карантинних обмежень має посприяти подоланню проблем, що накопичилися у 2020 р. Однак деякі з них матимуть довготривалі наслідки, адже дія негативних чинників була тривалою, комплексною та глобальною. Відтак протягом 2021-2025 рр. доцільно ініціювати, розробити та реалізувати Стратегію розвитку культурної сфери в Україні в умовах дії карантинних заходів та їх наслідків, покликаної відновити довіру до держави як гаранта розвитку культури в Україні. Вона має передбачати системну взаємодію всіх рівнів і гілок влади, а також громадянського суспільства з підтримки культурного розвитку в нетипових, наближених до форс-мажорних, умовах. Також

на часі інші заходи, покликані мінімізувати наступні актуальні ризики динамічного і всебічного розвитку культурної сфери:

1. Ресурсне виснаження підприємств креативних індустрій та базової культурної інфраструктури підважило перспективи стабільності та окупності їхньої роботи. Зокрема, видавці не змогли випустити до 70 % запланованих нових видань, продажі книжок скоротились приблизно вдвічі, через що чимало книгарень було ліквідовано. Видатки розвитку в цих умовах були приречені на скорочення. Надходження в державний бюджет, що забезпечували креативні індустрії, ближчі роки будуть помітно меншими. Наприкінці 2020 р. ці реалії зумовили ухвалення вкрай необхідного та вчасного закону, який відрегулював зменшення податкового навантаження на креативні індустрії. Скоригувати наявні ризики покликана також реформа фінансування системи забезпечення населення культурними послугами, яка реалізується в Україні. Однак певні заходи реформи не варто відкладати на роки, як зокрема, зміни до Закону України «Про культуру» щодо фінансової діяльності закладів культури (заплановані наразі на літо 2023 р.).

2. Зменшення різноманіття на ринку культурних товарів та послуг стало наслідком обмежувальних карантинних заходів. На цьому ринку залишилися лише витривалі, потужні гравці, тоді як вразливі (дрібні, «нішеві», нещодавно засновані тощо) припинили існування. Ця негативна тенденція позначатиметься на індексі культурного та креативного потенціалу, що зумовлює потребу заходів стратегічного характеру. Розробка Стратегії розвитку культурної сфери в Україні, в умовах дії карантинних заходів та їх наслідків, передбачає налагодження консультаційної співпраці з громадськими організаціями, експертними спільнотами, творчими спілками та асоціаціями.

3. Мінімізація культурних запитів громадян стала природною реакцією громадян на специфічні обставини 2020 р. Стимулювати ці запити має збільшення сегменту культурних послуг, доступ до якого держава забезпечує громадянам безкоштовно, насамперед для дітей та юнацтва хоча би тимчасово (в рамках Стратегії розвитку культурної сфери в Україні в умовах дії карантинних заходів та їх наслідків). Доцільна також активніша промоція вітчизняного мистецтва через урядові комунікації та участь урядовців у культурних подіях по завершенні карантину.

4. Рівна доступність культурних товарів і послуг онлайн зумовили переорієнтацію на закордонні культурні продукти. Тому українські громадяни подеколи надавали перевагу не українському культурному продукту, а іноземному, передовсім – російським ресурсам мережі Інтернет. Зміцнення цієї тенденції в перспективі становить гуманітарну загрозу через втрату спільних сенсів та об'єднавчих дискурсів.

5. Відбувся вплив кадрів культурної сфери в інші сфери та індустрії, причому найбільше постраждали в період пандемії працівники установ культури, задіяні у

виконавчих та сценічних жанрах і форматах (близько 250 тис. осіб, зокрема актори, співаки, музиканти). Заплановане упорядкування умов оплати праці працівників сфери культури є кроком позитивним, але недостатнім у фактично форс-мажорних умовах карантину та його наслідків. В рамках Стратегії розвитку культурної сфери (або незалежно від неї, з ініціативи МКІП) доцільно передбачити, з метою підтримки митців та установ культури, програму державних замовлень накладів книжок, відеофіксацій вистав та концертів для подальшої трансляції онлайн тощо.